

KLASIČNA I SAVREMENA SHVATANJA DEMOKRATIJE

Sažetak

U ovom tekstu se razmatraju klasična i savremena shvatanja demokratije, mesto i uloga demokratije u međuodnosu čoveka i vlasti, ali i poređenje demokratija sa nedemokratskim alternativama, pri čemu se navode razlozi za njenu prednost u odnosu na njih. Demokratija određuje kako se bira vlast, kako se organizuje i vrši vlast i kako se kontroliše i smenjuje vlast od strane građana (naroda) za građane (narod). Demokratija je forma vladavine u kojoj vladaju izabrani predstavnici. To nije vladavina svih i po želji svih, već vladavina manjine izabrane od većine da vlada i deluje u interesu svih građana, ili bar većine. Demokratija teži jednakoj participaciji svih građana po principu „jedan čovek – jedan glas“. Demokratiji su potrebni aktivni građani i što veća njihova uključenost (inclusion) u političkom (i javnom) životu društva, ali dobrovoljno, a ne prisilom. Za demokratiju su važna osnovna ljudska prava od Džona Loka naovamo; pravo na život, telo, slobodu i imovinu, preko slobode govora i izražavanja i slobode štampe, verske slobode, sloboda okupljanja i udruživanja, prava jednake zaštite pred zakonom, prava fer sudskog procesa i suđenja. Demokratska teorija obuhvata pitanje šta demokratija jeste i šta bi trebalo da bude, ali je važno znati i praktična iskustva – kako se bira i organizuje vlast i vlada u različitim državama i društvima. Debate o demokratiji obuhvataju i jedno i drugo, imajući u vidu socijalni kontekst i institucionalni okvir. Demokratija je jedan od najoptimalnijih i najosmišljenijih načina organizovanja političke zajednice, bar za sada i do sada. U odnosu na relativno homogenu populaciju građana u polisu, gradu-državi, ujedinjenih zajedničkom privrženošću gradu, jeziku, mitovima, bogovima, struktura modernih društava je raznovrsnija; od lokalnih i regionalnih lojalnosti, preko etničkih i rasnih identiteta, religijskih, ideoloških i drugih razlika, socijalnih statusa do sistema vrednosti i stila života. Uvođenjem principa političke reprezentacije (predstavništva), ni veličina zemlje, ni broj stanovnika nisu više predstavljali prepreku. Time je demokratija učinjena mogućom i za velike države sa velikom teritorijom. Današnja demokratija je demokratija nacionalne države. Uspostavljanje principa političke reprezentacije, najneposrednije je vezano za instituciju parlamenta, odnosno izabranih narodnih predstavnika, kao i političkih partija koje pripremaju i sprovode taj izbor. Suština demokratije krije se u participaciji, kompeticiji i konkurenciji prilikom izbora političkih predstavnika, ali i u njihovoj odgovornosti pred onima koji su ih izabrali. Imajući u vidu ove napomene,

pitanjem demokratije u ovom kontekstu bavićemo se u korelaciji kompeticije, konflikta i konsenzusa. Prednosti koje demokratija pruža čine je poželjnijom od njenih alternativa. Sa svim njenim prednostima, ona je neuporedivo bolja od nedemokratskih političkih oblika. Jedna od značajnih potvrda njene opšteprihvaćenosti jeste i činjenica da danas pojedinci, grupe, organizacije i države nastoje da se predstave što demokratskijim.

Ključne reči: demokratija, izbori, predstavništvo, ljudska prava, vladavina prava.

Osnovna i doslovna definicija demokratije je *vladavina naroda*. Ona počiva na prevodu antičkog pojma *demos* – narod i *kratein* – vladati. Drugi, možda najcitiraniji i najčešće korišćeni osnov ovakvog definisanja demokratije, deo je iz govora Abrahama Linkolna u Getizburgu 1863. kada je rekao da je demokratija „vladavina naroda, od naroda i za narod“ (*democracy is a government „of the people, by the people and for the people“*).⁶ Prema interpretaciji Arenda Lajpharta, u slučaju reprezentativne demokratije to znači „vladavina narodnih predstavnika“, ali „u skladu sa željama naroda“. To daje odgovor na pitanje i ko vlada i u čije ime vlada.⁷ Da li je reč o većini naroda – što implicira većinska demokratija ili o što većem broju predstavnika različitih socijalnih grupa, što je osnov konsensualne demokratije? Nameće se logično pitanje ko čini narod. Kako napominje Robert Dal: „Možda u čitavoj oblasti demokratske teorije i prakse nema komplikovanijeg ni upornijeg problema“.⁸ Izraz *narod* se koristi: narod kao svi, narod kao većina, narod kao niže klase, narod kao organska nedeljiva celina, narod kao apsolutni većinski princip ili skup subjektiviziranih pojedinaca – građana.⁹ Kako je rekao Ivor Dženings, „narod ne može odlučivati dok neko ne odluči ko čini narod“.¹⁰

Demokratija određuje kako se bira vlast, kako se organizuje i vrši vlast i kako se kontroliše i smenjuje vlast od strane građana (naroda) za građane (narod). Esencijalna ideja demokratije je u tome da ljudi imaju pravo da odrede, odnosno odluče ko će njima vladati.¹¹ U tom smislu, građani stabilnih demokratija veruju u demokratiju i očekuju od svojih vlada da ispune njihova očekivanja. Demokratija je forma vladavine u kojoj vladaju izabrani predstavnici. To nije vladavina svih i po želji svih, već vladavina manjine izabrane od većine

6 Prema Sartori Đovani, (2001), *Demokratija – šta je to?*, CID Podgorica, str. 102. Pojam *narod* na grčkom je *demos*, latinski, *populos*, italijanski, *popolo*, francuski, *peple*, nemački, *volk*, engleski, *people*.

7 Lajphard Arendt, (2003), *Modeli demokratije*, Službeni list SiCG, Beograd i CID Podgorica, str. 75.

8 Dal Robert, (1999), *Demokratija i njeni kritičari*, CID Podgorica, str. 189.

9 Đovani Sartori, isto, str. 9.

10 Ivor W. Jenings: „The people cannot decide until somebody decides who are the people“, prema, Sorensen George, (1998), *Democracy and Democratization, Process and prospects in a Changing World*, Westview Press, A Member of Perseus Books, L. L. C, str. 41 .

11 Sodaro Michael J, (2004), *Comparative Politics, A Global Introduction*, McGraw-Hill, New York, str. 162.

da vlada i deluje u interesu svih građana, ili bar većine. Ako vladavina nije po zakonu i pravu, onda to nije demokratija. Zato su za svaku demokratsku vladavinu od posebne važnosti vladavina prava i konstitucionalizam. Vladavina prava je princip po kojem moć države mora biti ograničena zakonom (pravom) tako da niko ne bude iznad zakona.¹²

Demokratija teži jednakoj participaciji svih građana po principu „jedan čovek – jedan glas“. Demokratiji su potrebni aktivni građani i što veća njihova uključenost (*inclusion*)¹³ u političkom (i javnom) životu društva, ali dobrovoljno, a ne prisilom. Primoravanje i prisiljavanje građana na političke aktivnosti je odlika nedemokratskih – autoritarnih i totalitarnih poredaka. Najveći despotizam je kada morate da se izjasnite i da postupate po zahtevima drugih. Autoritarizmi uče ljude da budu viđeni, ali ne i da se čuju. Kako ističe Hantington, „autoritarni režimi, po definiciji, drastično ograničavaju učestvovanje u politici“.¹⁴ Građani su jednaki ne samo po vrednosti svoga glasa, već, pre svega, po ljudskim pravima i slobodama.¹⁵ To su, još od Džona Loka, osnovna ljudska prava; pravo na život, telo, slobodu i imovinu, preko slobode govora i izražavanja i slobode štampe, verske slobode, sloboda okupljanja i udruživanja, prava jednake zaštite pred zakonom, prava fer sudskog procesa i suđenja. Ova prava su univerzalna i neotuđiva. Za liberale, najveći politički cilj je sloboda. Vladina intervencija u društvu može biti legitimna samo sa ciljem da štiti život, slobodu i imovinu građana, što znači obezbediti okvir za delovanje slobodnog tržišta. Drugi pridaju prednost političkoj jednakosti građana. Džon Stjuart Mil je insistirao na participaciji i jednakosti, ali se zalagao i za *plural voting* (pri čemu neki birači imaju više glasova od ostalih), pre svega za obrazovanje slojeve društva. Sredina devetnaestog veka je obeležena brojnim nejednakostima. On se, na primer, zalagao za jednakost polova.

Jedna od osnovnih distinkcija između demokratskih i nedemokratskih političkih režima jeste postojanje izborne konkurencije i kompeticije (pojam *competition* obuhvata obe ove dimenzije) i rasprostranjeno učešće građana u glasanju. Ova razlika se ogleda, pre svega, u kompetitivnosti njihovih partijskih sistema. U analizi svakog političkog sistema stabilnost je središnja veličina. Kako ističe Vučina Vasović, „stabilna demokratija je ona u kojoj je sposobnost sistema dovoljna da odgovori na zahteve koji se pred njega postavljaju“.¹⁶ Rušenje ili otvaranje Berlinskog zida koji simbolizuje raspad komunizma i kraj „hladnog rata“, kolaps Sovjetskog Saveza i globalno širenje demokratije 90-ih, doveli su do nove demokratske euforije. Fukujama je proglasio „kraj istorije“. To je fraza kojom

12 Michael J. Sodaro, isto, str.165.

13 Michael J. Sodaro: „Uključenost znači da demokratska prava i slobode pripadaju svima (ili – postoje za sve). Ona se ne smeju poreći specifičnim elementima populacije kao što su žene ili manjinske grupe“, isto, str. 165.

14 Huntigton Samuel P, (2004), *Treći talas, demokratizacija na izmaku dvadesetog veka*, Politička kultura - Zagreb i CID – Podgorica, str. 135.

15 Michael J. Sodaro: „Jednakost znači da demokratska prava i slobode moraju biti priznata svima na jednom osnovu. Nijedna grupa u društvu nema manje demokratskih privilegija od drugih grupa“, isto, str. 167.

16 Vasović Vučina, (2003), *Lajphartova konsociaciona demokratija*, predgovor knjige *Modeli demokratije*, CID, Podgorica, str. 20.

opisuje krajnju tačku ideološke evolucije čovečanstva kao univerzalizaciju zapadne - liberalne demokratije kao konačne forme ljudske vladavine. Demokratija je poslednjih godina zabeležila veliki napredak. Veliki broj zemalja se demokratizovao, veliki broj njih je u procesu demokratizacije. Ovaj proces je zahvatio Afriku i mnoge jednopartijske sisteme u njoj, Latinsku Ameriku i mnoge vojne diktature, kao i mnoge azijske zemlje sa raznim oblicima diktature. Nakon rušenja Berlinskog zida, Istočna Evropa se oslobađa totalitarnih režima zaključno sa Srbijom 2000, a poslednjih godina i Gruzija, Ukrajina i ostale zemlje Centralne Azije. U ovim delovima sveta bile su podgrejane i velike nade i velika očekivanja. Staro je pravilo da što manje očekujete, manje ćete se razočarati. Naročito je teško za kratko vreme podići ekonomski standard i promeniti političku kulturu i navike ljudi. Jednostavno, nije moguće da odete na spavanje kao komunista i probudite se kao demokrata.

Demokratska teorija obuhvata pitanje šta demokratija jeste i šta bi trebala da bude, ali je važno znati i praktična iskustva kako se bira i organizuje vlast i vlada u različitim državama i društvima. Debate o demokratiji obuhvataju i jedno i drugo, imajući u vidu socijalni kontekst i institucionalni okvir. Hantington je verovatno u pravu kada primećuje: „Temeljne i opsežne rasprave o demokratiji u smislu normativne teorije su, bar u Americi, utihnule i zamenjene nastojanjima da se razume priroda demokratskih institucija, odnosno kako one deluju i koji razlozi dovode do njihovog nastanka i nestanka“.¹⁷ Poslednjih godina je zabeležen trend „novog insitucionalizma“ kome nisu odoleli ni klasici demokratske političke teorije poput Dala, Sartorija i Lajpharta. Za razumevanje demokratije važno je pratiti uticaj obe dimenzije na političke partije i demokratiju; socijalno-kulturne i institucionalne. U različitim zemljama demokratija zavisi od niza specifičnosti kao što su: struktura političkih institucija, politička kultura, socijalna struktura i socioekonomski kontekst. Među demokratskim režimima naglašavaju se različite distinkcije: predsednički *versus* parlamentarni sistem; većinski *versus* predstavnički izborni sistem; dvopartijski – višepartijski sistem; distribucija moći među partijama; ekstremni multipartizam; većinski – konsensualni model demokratije. Demokratija, kao i politika uopšte, traga za ravnotežom i merom, odnosno nivelisanjem i balansiranjem. Kao što Vil Rodžers vidi politiku: „On je rekao da politika pomalo podseća na održavanje balansa prilikom ukrcavanja na brod. Kada se brod nagne levo, ti treba da se nagneš desno, kada se brod nagne desno, ti treba da se nagneš levo“.¹⁸ Konstitucionalna demokratija traga za merom odnosa između konflikta i konsenzusa među pojedincima i grupama u društvu. Po Huanu Linzu, demokratija je vladavina na određeni vremenski period (*pro tempore*) sa regulisanim intervalima trajanja mandata, što je, između ostalog, i brana od moguće zloupotrebe.¹⁹

17 Samuel Hantington, isto, str. 14.

18 Prema, Dalton Russel J., *Citizen Politics, Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, str. XIII.

19 „Demokratija je po definiciji vladavina na određeni vremenski period (*pro tempore*), vladavina u kojoj birači u redovnim intervalima mogu učiniti odgovornim one koji vladaju i nametnuti promene. Maksimalna vremenska granica za svaku vlast između izbora je verovatno najveća garancija protiv svemoći i zloupotrebe vlasti, poslednja nada za one koji su u poziciji manjine“, Linz Juan J., (1994), ↗

Dvadeseti vek je pokazao kako se pojavljuju novi interesi, nove forme participacije, uključivanje novih grupa i nova očekivanja od demokratije da transformiše proces, da prepozna te izazove kako bi nastavila dalje. U njenom razvoju, upravo je impresivna bila sposobnost adaptacije. Kako ističe Rasel Dalton: „Demokratski proces je kao i sve ljudske aktivnosti nesavršen, ali njegova snaga leži u pretpostavci da su ljudi najbolji krojači (ili sudije) svoje sudbine. Uspeh demokratije meri se učešćem javnosti u ovom procesu, poštovanjem građanskih prava i reakcijom sistema na zahteve naroda. Kao što je Adlai Stevenson jednom rekao, u demokratiji ljudi dobijaju onakvu vlast kakvu zaslužuju (bolju ili lošiju)“.²⁰ I pored empirijskih potvrda i teorijskih zaključaka ostaje najteže savladiva prepreka poslanika u društvenim naukama da se razume i naročito da se predvidi ljudsko ponašanje.²¹

Sumirajući uvodne napomene o demokratiji, možemo reći da demokratija podrazumeva ili demokratiju čine: vladavina naroda, vladavina sa saglasnošću (pristankom) onih nad kojima se vlada, vladavina većine koja poštuje prava manjine, ili vladavina manjine izabrana od strane većine, garantovanje osnovnih ljudskih prava i sloboda, slobodni i poštenu izbori, jednakost pred zakonom, vladavina prava i fer sudski proces, ustavom ograničena vladavina (konstitucionalizam), socijalni, ekonomski i politički pluralizam, kao i vrednosti tolerancije, pragmatizma, saradnje i kompromisa.

ANTIČKA I KLASIČNA TRADICIJA DEMOKRATIJE

Od kada postoji ljudsko društvo, beleže se traganja za najboljim i/ili najoptimalnijim oblicima organizovanja i uređivanja ljudskog života u političkoj zajednici. Uprkos mnogim kontraverzama koje se vezuju za njen pojam, demokratija je jedan od najoptimalnijih i najosmišljenijih načina organizovanja političke zajednice, bar za sada i do sada. Iako pojam potiče od antičke Grčke, mudri ljudi su još mnogo ranije tragali za važnim pravilima koja bi sadržala ono najbitnije za život zajednice, jer nije nimalo lako uskladiti različite interese, vrednosti i uverenja. Kao da je politika oduvek u nekoj vrsti konflikta sa etičkim principima. Sa druge strane, svaki demokratski poredak zahteva bar minimum etičnosti. Do velikih i plemenitih ideja o pravilima dobrog života nije lako doći, a još teže ih je ostvariti. Vojislav Stanovčić to sažima kada piše: „Za to je potrebna vera, svest o njihovoj ljudskosti i ispravnosti, moralna opredeljenost i istrajnost, odgovarajuće znanje, volja (individualna i politička), a kao prepreke stoje vlastoljublje, srebroljublje, gramzivost, ignorancija, zavist, mržnja, osvetoljubivost, jednostavno ljudska priroda i splet okolnosti koje neke crte podstiču, a neke druge prigušuju ili onemogućavaju“.²² Temeljnim pitanjima zajedničkog života

⇒ *Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?*, u *The Failure of Presidential Democracy*, Linz Huan J, Arturo Valenzuela, Ed. (1994), (Volume 1), The John Hopkins University Press, Baltimore and London, str. 16-17.

20 Russel Dalton, isto, str. 2.

21 Russel Dalton: „Kao društveni naučnici suočavamo se sa najkompleksnijim problemom prirode: razumeti i predvideti ljudsko ponašanje“, isto, str. 2.

22 Stanovčić Vojislav, (1999), *Političke ideje i religija I i II*, Čigoja štampa, Beograd, str. 15.

bavili su se mudri ljudi, više osnivača religija i mnogi državnici. Tražeći da važna pravila sadrže ono najbitnije, mnogi su se, kako ističe Stanovčić, u takvom traženju približili zaključku da bi se svi odnosi među ljudima mogli na ljudski način regulisati na poznatom načelu „ne čini drugima ono što ne želiš da tebi drugi učine“.²³ Ono što je Konfučije nazvao „zlatno pravilo“, on je sažeo u jednu reč „reciprocitet“, a Sveti Sava u „ljudskost“.²⁴ Ove ideje su, da se podsetimo, do nas dopirale i preko Kantovog „kategoričkog imperativa“. Poznavanje načela nije garancija da će ga se pridržavati onaj ko je to pravilo naučio, zato, kada mu je neki hvalisavi i ambiciozni student isticao kako on zna „zlatno pravilo“, Konfučije je odgovorio: „Ti znaš pravilo, ali nemaš snage da ga se pridržavaš“.²⁵ Neminovnost i nužnost zajedničkog života ljudi u zajednicama, kao individualnih i društvenih bića, zahteva da se pronalaze, izgrađuju i kultivišu oblici tog života, što predstavlja „suštinu političkog“.²⁶ Čovek želi da živi unutar uređenih odnosa. Prema Stanovčiću, radi se o „usađenoj potrebi za poretkom, odnosno „zakonitošću“ – nomizmom, u smislu postojanja pravila koja daju smisao, unose red i omogućavaju predvidljivost i očekivanje određenih efekata“.²⁷ Reč je o poretku u odnosu na stanje anomije i neporetka. Poštovanje pravila i procedura, odnosno vladavina prava je važna osnova demokratije. Demokratiju je posebno zadužilo nekoliko izvora, koja dolaze u različito vreme i iz različitih delova sveta. To su grčki polis, rimska republika, britanski parlamentarizam i američki ustav 1787. (konstitucionalizam).

Pojam i suština demokratije u antičkoj Grčkoj ima malo toga zajedničkog sa današnjim poimanjem i iskustvom. Nalazimo je kod najranijih tipologija političkih režima: monarhija – tiranija, aristokratija – oligarhija i demokratija – ohlokratija. Atinska demokratija je ostala neiscrpan izvor inspiracije mnogim teoretičarima i državicima. U praktičnoj politici njeno ovaploćenje je nađeno u liku Perikla. Među antičkim filozofima kao da su preovlašivali njeni kritičari u odnosu na one koji su je hvalili. Robert Dal govori o tri demokratske preobražaja: prvi je grad – država, drugi, država – nacija i treći – uspostavljanje demokratije u nedemokratskim zemljama. Danas se javlja mogućnost postojanja širih i sveobuhvatnijih nadnacionalnih političkih asocijacija (EU). Potrebno je razjasniti razliku između direktne (ili neposredne) i reprezentativne (ili posredne, odnosno predstavničke)

23 Vojislav Stanovčić: „Kao što znamo, to je hrišćansko načelo iz Isusove propovedi na Gori: „Sve što hoćete da čine ljudi vama, činite i vi njima“. Ne bi ispunili i onu poruku sv. Pavla, „podajte svakome ono što ste dužni“, ako ne bi odali priznanje onima koji su do potpuno istog načela došli oko pet vekova ranije; to su bili Buda (oko 563-483. pre Hrista) i Konfučije (551 - 479. pre Hrista), koji je to načelo nazvao „zlatnim pravilom“, isto, str. 15.

24 Vojislav Stanovčić: „Sveti Sava (Rastko Nemanjić, oko 1174-1235) je i sam radeći ustav za dva manastira na prevodu i izradi zakonopravila (nomokanonija) detaljno proučio crkvene i državne zakone, te suštinu pomenute norme, jevanđeoske zapovesti, zlatnog pravila i takođe sažeo u jednu reč – ljudskost“, isto, str. 16.

25 Vojislav Stanovčić, Isto, str. 16.

26 Vojislav Stanovčić: „Zato je, po našem mišljenju, suština „političkog“ - traženje modaliteta zajedničkog života, a to znači i ustanova, obrazaca, „boljih“ ili „najboljih oblika“ i niza elemenata koji se tiču zajednica, regulisanja odnosa u njima, položaja onih koji dominiraju ili upravljaju, očuvanja integriteta i usmeravanja zajednica ka postizanju određenih ciljeva“, *Vlast i sloboda*, str. 54.

27 Vojislav Stanovčić, isto, str. 89.

demokratije. U direktnoj demokratiji svi građani, bez posrednika u vidu izabranih ili postavljenih zvaničnika, mogu učestvovati u donošenju javnih odluka. Osnovna ideja je da ono što se tiče svih treba da bude i odlučeno od strane svih. Ovakav način donošenja političkih odluka moguć je samo u malim zajednicama. Paradigma (model, uzor) direktne demokratije je bio i ostao antički polis. Za jedne, to je grad – država, za druge je „grad bez države“,²⁸ ili čak – demokratija bez države. Takve zajednice brojale su nekoliko hiljada do nekoliko desetina hiljada ljudi, pri čemu je bilo moguće okupljanje na trgu (Agori) radi postizanja zajedničkih dogovora i donošenja političkih odluka. Rekli smo da u direktnoj demokratiji učestvuju svi građani. Da pojasnimo, nisu učestvovali svi, niti su svi imali status građanina. Drugim rečima, svi građani su bili jednaki, ali nisu svi bili građani. Etimološki, u demokratiji kao vladavini naroda, u okviru „naroda“ samo je ograničeni segment, odnosno određeni broj lica imao pravo na učešće u vladavini. Skup punopravnih građana u ovom smislu činio je *demos*. Izvan toga (izvan zidina grada) ostala je većina; žene, deca, stranci i robovi, svi oni koji nisu imali status građanina. Od tada pa skoro do današnjih dana provejava jedna struja mišljenja da su samo neki ljudi kvalifikovani za vladavinu. Izdvajamo dve ideje koje su relevantne za našu temu. Prvo, od tada do danas za demokratsku teoriju i praksu veoma je važan princip građanstva, i drugo, povezano sa prvim, od prvih svojih dana demokratija se suočavala i suočava sa problemima isključivanja i uključivanja ljudi u donošenju političkih odluka sve dok konačno, u drugoj polovini dvadesetog veka, biračko pravo nije postalo univerzalno. I dan danas se otvaraju i ostaju otvorena pitanja građanskih i političkih prava, apatrida (ljudi bez državljanstva), emigranata, izbeglica i raseljenih lica. Kako ističe Robert Dal: „Od klasične Grčke do modernih vremena neki su ljudi neizostavno isključivani kao nekvalifikovani, i sve do dvadesetog veka, kada su i žene dobile pravo glasa, broj onih koji su isključeni, prevazilazio je, kao što je to bio slučaj u Atini, u znatnoj meri broj onih koji su bili uključeni“.²⁹ Čak i na vrhuncu atinske demokratije, broj građana ili *demos*, nije obuhvatao više od neznatne manjine uglavnom muških odraslih Atinjana. Stari Grci su bili uvereni da je prava mera demokratije da nužno obuhvata mali broj od nekoliko hiljada do nekoliko desetina hiljada ljudi. Od antičke Grčke i Rima, pa sve do XVIII veka, inspirisana ovim iskustvom, u političkoj teoriji je prevladavala pretpostavka da je demokratija podobna samo za male države. Do drugog demokratskog preobražaja, da se poslužimo Dalovim pristupom, došlo je kada je grad-državu zamenila nacionalna država. Od grada do države, demokratija je menjala granice i mogućnosti „kao jedinstven sistem donošenja kolektivnih obavezujućih odluka“.³⁰ Dakle, moderna demokratija je demokratija nacionalne države.³¹

28 Đovani Sartori, *Demokratija - šta je to?*, str. 181.

29 Robert Dal, *Demokratija i njeni kriričari*, str. 60.

30 Robert Dal, isto, str. 61.

31 Samuel P. Huntington: „Moderna demokratija nije prosto demokratija sela, plemena ili grada-države; to je demokratija nacionalne države i njena pojava u vezi je sa njenim razvojem“, *Treći talas, demokratizacija na izmaku dvadesetog veka*, str. 19. Napomena: Nacionalna država nije isto što i mononacionalna država, već izraz koji se koristi za države zapadnih demokratija.

Iako Robert Dal s pravom ističe da u teoriji demokratije nemamo grčki ekvivalent Lokove *Druge rasprave o vladi* ili Rusoovog *Društvenog ugovora*, možda preteruje kada kaže da su svi grčki filozofi bili kritičari demokratije.³² Njihovi intelektualni dometi su bili i ostali večna inspiracija i za modernu političku teoriju. Počev od ideje pravde, kao središnje etičke kategorije, do večnog ideala jednakosti, jednakom pravu svih građana da govore na skupštini na kojoj se donose odluke (*isogoria*) i o jednakosti pred zakonom (*isonomia*). Da podsetimo i na Platonovu autokorekciju, od „vladavine najmudrijih“ (filozofa) u *Državi* do „vladavine zakona“ u *Zakonima*, ili Aristotelovih mešovitih (umerenih) režima.

Kada je reč o antičkim dometima i izvorima demokratije, bitno da naglasimo nekoliko stvari. Prvo, status građana u antičkoj Grčkoj bio je više ekskluzivan (isključujući) nego inkluzivan; drugo, smatra se da ni antička politička misao, kao ni *polis*, nije poznavala ideju individualne slobode. Sloboda je bila atribut pripadništva gradu (o tome slikovito govori Bendžamin Konstan kada poredi slobodu kod starih sa slobodom kod modernih naroda³³); treće, nije bila poznata ideja federalizma; i četvrto, za našu temu i najvažnije, antička Grčka nije poznavala princip političke reprezentacije, odnosno predstavnštva. Kako slikovito kaže Sartori, „pojam demokratije antičkog doba prestaje tamo gde prestaje demokratija direktnog tipa“.³⁴ Drugi veoma važan izvor demokratije oslonjen na antičku Grčku jeste republikanska tradicija (*res-publica*, opšte dobro), koja potiče više iz Rima i italijanskih srednjovekovnih gradova i renesanse. Grčku inspiraciju republikanske tradicije najbolje sublimira Robert Dal sledećim rečima: „Čovek je po prirodi društvena i politička životinja; da bi ostvarili sve svoje potencijale, ljudska bića moraju živeti jedni sa drugima u političkoj zajednici; dobar čovek mora biti i dobar građanin; dobra državna zajednica je asocijacija koju čine dobri građani; dobar građanin poseduje kvalitete građanske vrline; vrлина je preduslov stremljenja ka dobru svih kad je reč o javnim poslovima; dobro državno uređenje, prema tome, jeste ono koje ne samo što održava, već i unapređuje vrlinu svojih građana“.³⁵ Poznato je da su već u Rimu održavane skupštine radi izbora funkcionera države i donošenja zakona. U republikanskoj tradiciji stvar se pomera od prvobitne uloge naroda da vlada, ka tome da je njegova uloga da bira vođe koje će biti u stanju da vladaju državnom zajednicom.³⁶ Uvećana i složena politička zajednica nakon polisa otvorila je nova pitanja i postavila određene probleme pred demokratijom da iznalazi rešenja. Kako se u jednom složenijem društvu različiti pojedinačni i drugi interesi mogu uravnotežavati i predstaviti? Različiti interesi neminovno dovode do konflikata koje je potreb-

32 Robert Dal, isto, str. 70.

33 Bendžamin Konstan, *The Liberty of the Ancients compared with that of the Modern*, Political Writings (ed. B. Fontana), Cambridge: Cambridge University Press, ili, „O slobodi starih u poređenju sa slobodom modernih naroda“, *Republika* br. 262/ 2001, Beograd, str. 2-11; o ovome smo detaljnije pisali u: Orlović Slaviša, (2007), „Različita shvatanja slobode u savremenoj političkoj teoriji“, (str. 111-136), *Godišnjak 2007*, Univerzitet u Beogradu - Fakultet političkih nauka, Beograd, 2007.

34 Đovani Sartori, isto, str. 158.

35 Robert Dal, isto, str. 84.

36 Robert Dal, isto, str. 85.

no razrešavati. Kako naći meru između pojedinačnog i opšteg dobra i kako se oblikuje opšte dobro? Teorema Keneta Arrow-a govori o (ne)mogućnosti agregiranja individualnih preferenci.³⁷ Deo odgovora trebalo je pronaći u institucijama predstavničke vladavine (demokratije). Njihovo poreklo se može nalaziti u XVII veku u Engleskoj. Kada narod u jednoj složenoj zajednici ne može sam da vlada, niko ne može vladati bez pristanka onih nad kojima se vlada. Ovu ideju nalazimo u *Drugoj raspravi o vladi* Džona Loka. Radi se o tome da većina, naročito kada su u pitanju porezi, mora da izrazi svoj pristanak: „Istina je da vlade ne mogu da se održe bez velikog troška i da je prikladno da svako ko uživa svoj deo zaštite treba da plati od svog imetka svoj udeo radi njenog održavanja. Ali to mora da bude sa njegovom vlastitom saglasnošću, tj. sa saglasnošću većine, koju daje ili ona sama ili njeni predstavnici koje je izabrala“.³⁸ Na samom početku uvođenja principa političke reprezentacije utvrđeno je pravilo – „nema oporezivanja bez predstavljanja“ (*No taxation without representation*). Promena se ogledala u tome što su predstavnici građana zamenili skupštinu svih građana u antičkoj Grčkoj. Po Dalu, „kada je jednom predstavništvo prihvaćeno kao rešenje, prepreke u pogledu veličine demokratske jedinice koje su stvorile skupštine u gradu -državi, bile su uklonjene“.³⁹ To znači da za predstavničku demokratiju ni veličina zemlje, ni broj stanovnika nisu više predstavljali prepreku. U odnosu na relativno homogenu populaciju građana u polisu, ujedinjenih zajedničkom privrženošću gradu, jeziku, mitovima, bogovima - struktura modernih društava je raznovrsnija; od lokalnih i regionalnih lojalnosti, preko etničkih i rasnih identiteta, religijskih, ideoloških i drugih razlika, socijalnih statusa, do sistema vrednosti i stilova života. Time je demokratija učinjena mogućom i za velike države sa velikom teritorijom. Neminovnost reprezentativne demokratije od polisa do megapolisa najbolje je iskazao Džon Stjuart Mil u *Razmatranjima o predstavničkoj vladi*. Idealno najbolji oblik vladavine je ona u kojoj učestvuje čitav narod, „no budući da ne mogu svi u zajednici koja premašuje veličinu nekog malog grada, osobno sudjelovati, osim u neznatnom delu javnih poslova, proizilazi da idealan tip savršene vladavine mora biti predstavnički“.⁴⁰ Direktna demokratija nije u potpunosti završila sa polisom. Ona je svoje okrepljenje pronašla u *Društvenom ugovoru* Žan Žaka Rusoa. Ruso je bio protiv reprezentacije (predstavništva). Po njemu bi trebalo da građani budu direktno uključeni u donošenje zakona, jer, kako kaže, Englezi veruju da su slobodni kada biraju predstavnike u parlamentu. Iako su slobodni u tom trenutku, nakon izbora predstavnika oni su opet robovi. Za Rusoa, sloboda zahteva direktnu participaciju i direktnu demokratiju. Jedno od važnih pitanja u demokratiji i za demokratiju je da li se između izbora odluke donose (samo) od političara ili i od građana. Inspirisan iskustvom Ženeve čiji je bio građanin, Ruso zauzima stanovište da je predstavljanje nedopustivo, da

37 Arrow J. Kenneth (1951/1963), *Social Choice and Individual Values*, Second Edition, Yale University Press, New Haven & London.

38 Džon Lok, (1978), *Dve rasprave o vladi*, NIP Mladost, Beograd, knjiga 1. i 2, glava XI, paragraf 140, str. 81.

39 Robert Dal, isto, str. 303.

40 Džon Stjuart Mil, (1989), *Razmatranja o predstavničkoj vladi*, u: *Izabrani politički spisi* (drugi svezak), Informator, Zagreb, FPN, str. 42.

je suverenost nedeljiva i insistira na „opštoj volji“, za koju se ne zna da li je to volja svih i kako se ona iskazuje. Ruso piše: „Suverenitet ne može imati predstavnike, iz istog onog razloga iz koga ne može ni da se otuđi; on se u svojoj bitnosti nalazi u opštoj volji, a opštu volju ne može niko zamisliti: ona je ili ona sama, ili druga; sredine nema. Narodni poslanici, dakle, nisu niti mogu biti predstavnici naroda, oni su samo njegovi komisionari; oni ne mogu donositi nikakve definitivne odluke. Engleski narod misli da je slobodan, ali se ljuto vara; on je slobodan samo za vreme izbora članova parlamenta: čim su oni izabrani, on je rob, on nije ništa. Način na koji on iskorišćuje svoju slobodu za vreme njenog kratkog trajanja pokazuje da on zaslužuje da je izgubi“. ⁴¹ Govoreći savremenim jezikom, pitanje je da li „opšta volja“ podrazumeva ili zapostavlja iskazivanje individualnih preferenci svih građana. Najbolji odgovor Rusou stiže od Bendžmina Konstana. U *Principima politike*, Konstan piše kako se *Društveni ugovor* često navodi kao prilog slobodi, iako je njegova „greška“, previđajući istinu, „napravila najstrašnije pomoćno sredstvo svakovrsnog despotizma“. ⁴² Konstan smatra da svi udruženi članovi „ne stiču ista prava koja ustupaju; ne dobijaju svi ekvivalent onoga što gube“, a rezultat može biti uspostavljanje sile koja će im uzeti ono što imaju. ⁴³ Ovde je neophodno naglasiti nekoliko tačaka rastakanja, kako u demokratskoj (političkoj) teoriji, tako i u onome što je potvrdila politička istorija. S jedne strane, osim Švajcarske, kojom je Ruso bio inspirisan, referendumima i građanskih inicijativa (prikupljanja potpisa), danas je direktna demokratija retkost iako joj se s vremena na vreme posvećuju rasprave, naročito kada su naglašenije tendencije ka većoj participaciji građana. Drugo, Ruso je bio jedan od inspiratora francuske revolucije (1789), dok je na drugoj strani Lokovo delo koincidiralo sa *Slavnom revolucijom* u Engleskoj (1688). Na jednoj strani reč je o direktnoj, na drugoj strani - o predstavničkoj demokratiji. Neposredno sa tim povezano je i pitanje ko je izvor suvereniteta – narod (kolektivitet) ili građanin (individua) sa svojim pravima. To raskršće je u mnogome odredilo i sadržaj političkih ideologija za čije se rodno mesto uzima francuska revolucija.

Pojava različitih interesa, grupa, frakcija i pristupa vodila je konfliktima. U odnosu na prethodni period, konflikt i kompeticija postali su nešto normalno, neizbežno, ili čak i poželjno. Različite grupe sa srodnim interesima i uverenjima, oblikovale su se u formi političkih partija sa ciljem da zadobiju poverenje građana (naroda) na izborima kako vodili ili obavljali javne poslove. Uspostavljanje principa političke reprezentacije najneposrednije je vezano za instituciju parlamenta, odnosno izabranih narodnih predstavnika, kao i političkih partija koje pripremaju i sprovode taj izbor. Kolevka parlamentarizma je Velika Britanija, iako sama reč ima francusko poreklo. Globalizacija se istovremeno uzima i kao rasprostiranje i širenje demokratije, ali i kao kriza demokratije. Usled procesa globalizacije, demokratija se globalizuje, ali se u dedemokratizuje. Nesumnjivo je da su

41 Žan-Žak Ruso, (1993), *Društveni ugovor*, Filip Višnjić, Beograd, str. 95.

42 Bendžamin Konstan (2000), *Politički principi i drugi spisi*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 17.

43 Konstan: „Narod, kaže Ruso, suveren je u jednom pogledu, a podanik u drugom, ali u praksi, ta dva pogleda se menjaju. Lako je vlasti da guši narod kao podanika da bi ga prisilila da ispolji kao suveren volju koju mu ta vlast pripisuje“, isto, str. 18.

promene u srednjoj i istočnoj Evropi i otvaranje Kine promenili bilans ove debate. Napredak liberalne demokratije u XX veku je impresivan. Ovi procesi koji su se simultano odvijali sa globalizacijom i čine jedno njeno krilo ili lice, doprineli su univerzalizaciji individualizma, ljudskih prava i sloboda i demokratije.

DEMOKRATIJA U MEĐUODNOSU ČOVEKA I VLASTI

Odnos čoveka i vlasti je u osnovi odnos poretka i slobode. Demokratska politička teorija u širem smislu tragala je, sa jedne strane, za najboljim političkim oblikom (ili najmanje lošim), imajuću u vidu način izbora i oblikovanja ili organizacije vlasti u političkoj zajednici. Sa druge strane, tragala je za načinima kontrole i ograničavanja vlasti. Te linije razvoja se mogu pratiti od teorije i prakse antičke Grčke, preko prirodno- pravnih teorija, sve do rasprava o konstitucionalizmu i pravnoj državi. Na jednoj strani se izdvajala vlast, na drugoj - pitanje čovekovih sloboda i prava, odnosno, na jednoj strani država, na drugoj strani društvo. Problem je u tome što je napredovanje ideje o slobodi simultano praćeno usavršavanjem tehnika vladanja i manipulisanja ljudima. Ta rasprava, naime, traga za pravom merom između načela autoriteta i načela slobode. Istražujući dvostranost ovih složenih odnosa koji karakterišu vekovne ljudske borbe i patnje, ali i zanose i stremljenja, posebno se ispituju dva oprečna pristupa i njihove različite racionalizacije: prvi, koji polazi od stava da je država (vlast) sve, a pojedinac ništa i čija je politička posledica da se „država točila, a narod mršao“; i drugi, koji čoveku obezbeđuje takav položaj, prava i slobode, da se može govoriti o „poretku slobode“. Osnovnu temu ovog odnosa Vojislav Stanovčić razmatra u knjizi *Vlast i sloboda* usredsređujući se na neke ključne kategorije u istorijsko-razvojnoj i uporedno-političkoj analizi ideja i institucija. Služeći se takvim postupkom, autor nastoji i uspeva da pokaže da su vekovna politička iskustva sa raznim tipovima autoritarnih poredaka i sve sofisticiranijim načinima na koje je vlast uspevala da se nametne pojedincu, kao i politička teorija koja je, analizirajući ta iskustva, davala odgovore univerzalnog značenja, proizveli ideju konstitucionalne vlasti kao jedinog garanta relativne ravnoteže slobode i poretka. Pokazujući na nizu primera da su ljudi u istoriji često zapadali u euforično slavljenje „konačnog oslobođenja“ i zavedeni velikim idejama pravde, istine, jednakosti, slobode i demokratije, podarivali bezgranično poverenje vođama i „oslobodiocima“, autor stalno upućuje na neophodnu dozu skepse i opreza, čiji je izraz i njegovo uverenje da su institucionalizacija moći, ograničenje vlasti i vladavina prava neophodne pretpostavke slobode. Jedna tradicija (struja) političko-pravnih mislilaca stavljala je naglasak na poredak, autoritet, red, disciplinu, jednoobraznost, a druga - na slobodu, asocijacije, pluralizam, savest, individualni izbor, alternative, opcije, ograničavanje vlasti, uslovnu poslušnost autoritetima. Ovim tradicijama odgovaraju adekvatni politički oblici, i to: prvoj - despotizam, dominacija, autoritarizam, diktatura, apsolutizam, totalitarizam, itd, a drugoj - liberalno-demokratski poreci. U gotovo svakoj epohi možemo naći parove značajnih mislilaca koji pripadaju jednoj ili drugoj struji mišljenja: Platon-Aristotel; Hobs-Lok; Hegel-Kant. Na jednoj strani su „apostoli reda“, a na drugoj „apostoli slobode i demokratije“. Struja koja stavlja naglasak na slobodu ne negira potrebu za autoritetom, „ali ga je nastojala konstituisati na demokratskim osnovama

uz učešće ili pristanak onih nad kojima on ima uticaj ili vlada“.⁴⁴ Teorijsko razdvajanje društva od države koje se vezuje za teorije društvenog ugovora (od XVI veka naovamo), nastojalo je stvoriti jedno autonomno polje čovekovog delovanja, relativno nezavisno od nosilaca vlasti. Od takvih premisa su polazili Lok u XVII veku i Monteskje u XVIII veku. Jer, bez autonomije društva u odnosu na državu, sam čovek ne može izboriti svoje slobode niti zaštititi svoju ličnost naspram države.

Veliki i važan doprinos demokratiji dale su demokratske revolucije: holandska, dve engleske, i naročito američka i francuska revolucija. Revolucije u Americi i Francuskoj bile su vrlo slične po inspiraciji, ali i različite po svom ishodu, odnosno usled načina ustavnog uobličavanja i konstitucionalizacije, tj. nastojanja da se neka od polaznih načela uobliče u trajne političke i pravne ustanove i, pre svega, ustav. Američka revolucija svoj adekvatan izraz imala je u Deklaraciji nezavisnosti iz 1776. godine, a francuska revolucija u Deklaraciji o pravima čoveka i građanina iz 1789. godine. Od ovih revolucija, „prava i slobode postaju jedan od kriterijuma za ocenu i kvalifikaciju političkih režima“.⁴⁵ Među najvažnijim doprinosima ovih revolucija navode se odgovorna i ograničena predstavnička republikanska vlada, vladavina prava, odobravanje i stroga kontrola državnih finansija, podela vlasti, sudska kontrola uprave, nezavisno sudstvo, u nekim državama federalizam, i drugo. Ove dve revolucije su pokazale koliki je značaj institucionalizacije i konstitucionalizacije vlasti. O konstitucionalizmu, Vojislav Stanovčić govori, kao o „obliku i sredstvu organizovanja, regulisanja i ograničavanja vlasti, ali i kao sredstvu (pre)raspodele društvene moći i pravnog sankcionisanja (od prvih „ustava“ do danas) te preraspodele“,⁴⁶ dok se pod institucionalizacijom podrazumeva zamena lične vlasti odgovarajućim ustanovama i pravnim poretkom. Kako rezimira autor, „ovaj aspekt podrazumeva jedan od možda, istorijski gledano, najvažnijih transfera ili tranzicija vlasti – tranziciju, pretvaranje lične vlasti u instituciju“.⁴⁷ Sistem normi koji pretenduje da se zove pravo, ne sme raskinuti sa kategorijom pravde. To znači, vladavina prava obuhvata i meta – pravna načela, sistem predvidljivih pravila koja suzbijaju svaku mogućnost diskrecionosti i arbitrarnosti, pri čemu je dozvoljeno sve što nije usled nekog posebnog razloga zabranjeno. Na taj način se zadovoljava jedna, u čoveku duboko usađena potreba za poretkom i izvesnošću – nomičnošću, za razliku od anomije koja nije samo stanje bezakonja, već i iskvarenosti poretka. Ova pravna pravila daju smisao, unose red i omogućavaju predvidljivost i očekivanje određenih efekata. U odnosu na poretke u kojima je čovek prinuđen da pribegava „ketmanu“, „što vodi srozavanju moralnih vrednosti i izobličavanju ljudskih karaktera“,⁴⁸ neophodno je da čovek ima hrabrosti služiti se sopstvenim razumom. To je davna poruka Horacija i, dva veka kasnije, Kanta: „Sapere aude“! Ovo je, zaključuje autor, inspirisalo Montenja na uput da „o stvarima valja suditi putem razuma, a ne po glasu svetine“.

44 Vojislav Stanovčić, (2003), *Vlast i sloboda*, Udruženje za političke nauke i Čigoja štampa, Beograd, str. 113.

45 Vojislav Stanovčić, isto, str. 178.

46 Vojislav Stanovčić, isto, str. 216.

47 Isto, str. 218.

48 Isto, str. 304.

SAVREMENE TEORIJE DEMOKRATIJE

Prema Karlu Fridrihu, utvrđivanje značenja i značaja pojma demokratije nije lak zadatak „jer je demokratija verovatno najkontroverznija reč koja se koristi u savremenim političkim diskusijama“.⁴⁹ Za Arenda Lajpharta „demokratija je pojam koji gotovo da se opire definiciji“.⁵⁰ Suština demokratije krije se u participaciji, kompeticiji i konkurenciji prilikom izbora političkih predstavnika, ali i njihovoj odgovornosti pred onima koji su ih izabrali. Imajući u vidu ove napomene, pitanjem demokratije u ovom kontekstu bavićemo se u korelaciji kompeticije, konflikta i konsenzusa.

U teoriji demokratije povremeno projevava ideja „odabranih upravljača“. Platon je mislio na naj mudrije - filozofe. Kriterijum za odabrane može biti znanje, moralne sposobnosti, kompetitivnost upravljača, tehničko ili instrumentalno znanje, bogatstvo, nasleđe, i sl. Elitistička teorija je naglasila razliku između onih koji vladaju i onih kojima se vlada (*leaders and followers*). Kako je kriterijum za pripadanje eliti uvek uspeh, on može dolaziti iz institucionalne pozicije, porekla, poseda (imovine), ličnih svojstava. Dubok trag u elitističkoj teoriji ostavili su italijanski elitisti: Geatano Moska, poznat po „političkoj klasi“ i „političkoj formuli“ organizovane manjine i neorganizovane većine, Vilferdo Pareto, poznat po tvrdnji da postoji „cirkulacija elita“ (regrutovanje, mobilnost i smenjivanje) i Robert Mihels poznat po „gvozdenom zakonu oligarhije“, po kojem svaka organizacija ima oligarhijsko ustrojstvo. Misleći na njih, Džon Plamenac u svojoj knjizi *Demokratija i iluzija* govori o „italijanskom ataku“ na demokratiju. Po Plamencu, postojanje političkog vođstva ne mora da znači nedemokratskost jer „demokratija je forma vladavine i svaka vladavina podrazumeva vođstvo“.⁵¹ Vođe i vođstvo mogu biti demokratski izabrani i moraju biti odgovorni. Elitističke i egalitarističke koncepcije o društvu su u stalnom sukobu. Sartori smatra da su Moska, Pareto, Mihels i njihovi sledbenici verovatno pogrešili, jer jedna grupa vladara ne prevladava redovno. Po njemu „struktura vlasti demokratije je difuzna i karakteristično poli-arhijska“,⁵² pri čemu više elita međusobno konkurišu i uzajamno se kontrolišu. Između elite i mase postoje intermedijarne grupe koje uravnotežuju moć. U demokratiji se odlučuje o izboru osoba od kojih se traži da odluče i donose odluke. Reč je o „kompetitivnom elitizmu“ – takmičenju različitih elita za glasove i poverenje građana (naroda). Ova teorija se pripisuje Jošefu Šumpeteru. Jedan broj teoretičara (Sartori, Hantington, Sorensen) često se poziva na Jozefa Šumpetera u tumačenju demokratije kao političke metode, odnosno, mehanizma izbora političkog vođstva. Jozef Šumpeter, koji je, po Đovaniju Sartoriju, „otac takmičarske demokratije“, daje jedno, u suštini proceduralno, određenje demokratije: „Demokratska

49 Karl Joakim Fridrih, (1996), *Konstitucionalizam, ograničavanje i kontrola vlasti*, CID, Podgorica, str. 60.

50 Arend Lajphart, (1992), *Demokracija u pluralnim društvima*, Globus, Nakladni zavod, Školska knjiga, Zagreb, str. 13.

51 John Plamenac, (1978), *Democracy and Illusion (An examination of certain aspects of modern democratic theory)*, Longman London and New York, str. 56.

52 Đovani Sartori, isto, str. 154.

je metoda ono institucionalno uređenje dolaženja do političkih odluka u kojem pojedinci dobivaju ovlast da odlučuju konkurentskom borbom za pridobivanje glasova u narodu.⁵³ Građanima je data mogućnost da biraju između rivalskih političkih lidera i vođstava koji se takmiče za njihove glasove. Političke partije pripremaju i omogućavaju takav izbor. Između izbora odluke se donose od strane izabranih političara. Na sledećim izborima građani mogu zameniti izabrane predstavnike, odnosno uskratiti im poverenje, kazniti ili nagraditi i zadržati ih na vlasti. Ova mogućnost biranja predstavnika na izborima često se podvodi pod pojam demokratije. Rodonačelnik ovakvog određenja je Jozef Šumpeter. Gotovo svaka definicija demokratije vrti se oko izbora (predstavnika). Analiza demokratije kao otvorenih, slobodnih i poštenih (pravičnih) izbora je minimalna definicija. Semjuel Hantington upozorava da „političke vođe mogu da budu izabrane demokratskim sredstvima, a da ne poseduju stvarnu vlast. Oni jednostavno mogu biti produžena ruka ili marionete neke druge grupe. Ukoliko najmoćniji kolektivni donosioci odluka nisu izabrani na izborima, politički sistem nije demokratski“.⁵⁴ I Samjuel Hantington smatra da je najvažniju modernu formulaciju tog proceduralnog koncepta demokratije dao 1942. Jozef Šumpeter. On se nadovezuje na Šumpetera u svom pristupu demokratiji: „Kao oblik vladavine, demokratija je određena terminima koji se odnose na izvore autoriteta vlade, ciljevima kojima služi vlada i procedurama konstituisanja vlade. Pošto nastaju problemi kada se demokratija definiše terminima izvora autoriteta ili svrhama, u ovoj knjizi (knjiga *Treći talas*, S. O.) se koristi proceduralna definicija. U drugim sistemima ljudi postaju vođe rođenjem, pomoću sudbine, bogatstva, putem nasilja, kooptiranjem, učenjem, imenovanjem ili ispitivanjem. U demokratiji vođe bira narod na izborima i to je njena osnovna procedura“.⁵⁵

Smatrajući da je Šumpeterova definicija strogo proceduralna i da obuhvata demokratiju u fazi njenog stvaranja a ne njenog delovanja, Sartori priziva u pomoć Fridrihov princip „predviđenih (anticipirajućih) reakcija“ koji govori o tome kako su oni koji su kompeticijom izabrani, svakodnevno uslovljeni očekivanjima kakva će biti reakcija njihovih birača na odluke koje oni donose. Demokratija, dakle, podrazumeva i odgovornost, ali i to kakav će biti odgovor izabranih i njihove odluke. Kombinujući Šumpetera i Fridriha, Sartori određuje demokratiju kao „mehanizam koji proizvodi otvorenu poliarhiju čije takmičenje na izborinom tržištu daje moć narodu, a posebno nameće obavezu davanja odgovora svojim biračima“.⁵⁶ Vučina Vasović, očigledno ozaren klasicima demokratske teorije, naglašava kako demokratija u mnogo čemu konvergira i preklapa se sa legitimnošću. Po njemu se demokratija može odrediti kao „sistem u kojem postoje barem tri

53 Jozef Šumpeter, (1998), *Kapitalizam, socijalizam i demokratija*, Plato, Beograd, str. 298/99. Prevod kod Sartorija je: „Demokratski metod je institucionalna mera kojom se stiže do političkih odluka, u okviru koje neke osobe dobijaju moć da odluče preko takmičarske borbe za narodni glas“, *Demokratija - šta je to?*, str. 156.

54 Huntigton Samuel P, (2004), *Treći talas, demokratizacija na izmaku dvadesetog veka*, Politička kultura - Zagreb i CID - Podgorica, str. 16.

55 Huntigton Samuel P, *Treći talas, demokratizacija na izmaku dvadesetog veka*, str. 13.

56 Đovani Sartori, *Demokratija - šta je to?*, str. 157.

osnovne karakteristike: kompeticija između pojedinih političkih subjekata i aspiranata na političke pozicije, participacija građana u procesu političkog odlučivanja i odgovornost političke elite ili upravljača pred narodom, odnosno biračkim telom⁵⁷.

Pluralistička društva pretpostavljaju postojanje različitih interesa, političkih razlika, društvenih grupa i organizacija koje su nezavisne jedna od druge i od vladajuće strukture, a samim tim i suprostavljanje i borbu tih grupa. Staro verovanje da građani mogu i treba da teže opštem dobru pre nego zadovoljenju sopstvenih ciljeva, postalo je mnogo manje održivo u praksi, čak nemoguće, jer se „opšte dobro“ rascepkalo na individualne i grupne interese. Demokratija zato mora da odgovori na zahteve koji se pred nju postavljaju.

Robert Dal, jedan od rodonačelnika moderne demokratske teorije, naglašava da odgovornost vlade treba da bude u skladu sa preferencama građana.⁵⁸ Po njemu je politička jednakost ključ demokratije. To zahteva da građani imaju mogućnost da formulišu svoje preference, da izraze svoje preference ostalim građanima i vladi putem individualne i kolektivne akcije, i da njihove preference imaju jednaku važnost i težinu. Osam Dalovih kriterijuma se često podvode „u tri osnovne kategorije: 1. Kompeticija između individualnih i organizovanih grupa, pre svega političkih partija, za efektivnu poziciju u vlasti (vladi) u regularnim vremenskim intervalima, isključujući primenu sile i nasilja; 2. Politička participacija, sa visokim nivoom učesća građana u izboru svojih predstavnika i lidera, pri čemu se pretpostavljaju fer i poštenu izbore bez isključivanja pojedinaca i grupa iz tog procesa; 3. Građanske i političke slobode, od slobode izražavanja, štampe, udruživanja u cilju političke kompeticije i participacije“.⁵⁹ Koristeći Dalovu terminologiju, „da bi vlada mogla da, u toku određenog vremenskog perioda, trajnije bude odgovorna prema zahtevima svojih građana – kao politički jednakih subjekata – svi bi punopravni građani morali u celini imati sledeće mogućnosti: 1. Da formulišu svoje zahteve; 2. Da svoje zahteve iznesu pred sugrađane i vladu putem individualnih ili kolektivnih akcija; 3. Da njihovi zahtevi budu jednako vrednovani od strane vlade, odnosno da se ne pravi nikakva diskriminacija s obzirom na sadržaj zahteva ili izvor iz kojeg dolaze“.⁶⁰ Vučina Vasović ovako objašnjava osam Dalovih obeležja poliarhije:

1. Svaki član organizacije obavlja čin za koji pretpostavlja da je izraz preference između datih alternativa, odnosno, glasanje; 2. Težina koja se pripisuje izboru, odnosno glasanju svake individue u procesu izražavanja volje je identična; 3. Alternativa sa najvećim brojem glasova se deklariše kao pobednički izbor (sve u izbornom periodu); 4. Svaki član koji presuđuje ponuđeni set alternativa može uneti svoju preferiranu alternativu

57 Vučina Vasović, (2004), *Legitimnost, država i civilno društvo*, u: *Između autoritarizma i demokratije* (Srbija, Crna Gora, Hrvatska), knjiga II, Civilno društvo i politička kultura, CEDET, Beograd, str. 329.

58 Robert Dal: „Pretpostavljam da je ključna karakteristika demokratije trajno prisutna odgovornost vlade prema zahtevima svojih građana koji se smatraju politički jednakim“, *Poliarhija, participacija i opozicija*, str. 10.

59 Slično viđenje Dala prema, George Sorensen, *Democracy and Democratization, Process and prospects in a Changing World*, Westview Press, A Member of Perseus Books, L. L. C. 1998, str. 13.

60 George Sorensen, Isto, str. 12.

među one koje su već istaknute; 5. Svi pojedinci poseduju identičnu informaciju oko alternativa (obe u predizbornom periodu); 6. Alternativa (lideri ili smerovi politike) s najvećim brojem glasova potiskuje bilo koju alternativu s manje glasova; 7. Naređenja (the orders) izabranih funkcionera (elected officials) treba da se sprovede; 8. Sve odluke u međuzbornom periodu su subordinirane ili izvršene u odnosu na one koje su izražene u toku izbora.⁶¹ Među teoretičarima demokratije ne postoji potpuna saglasnost oko definisanja, a naročito oko merenja demokratije. Ipak, za određivanje da li neka zemlja ispunjava demokratske standarde ili ne, većina autora polazi od osam Dalovih kriterijuma izloženih u njegovoj *Poliarhiji*.⁶² U knjizi *Demokratija i njeni kritičari* Dal navodi sledeće institucije poliarhije: „1. Biranje funkcionera. Kontrola nad odlukama vladajuće strukture u sferi politike je po ustavu poverena izabranim funkcionerima; 2. Slobodni i poštenu izbori. Izabrani funkcioneri se biraju na čestim i pošteno sprovedenim izborima u kojima je ponuda relativno neuobičajena; 3. Opšte pravo glasa. Praktično svi odrasli imaju pravo učešća na izborima za funkcionere; 4. Pravo na kandidovanje na funkciju. Praktično svi odrasli imaju pravo da se kandiduju za funkcije u vladajućoj strukturi, iako veći broj godina života može biti uslov koji se ne traži kada je reč o biračkom pravu; 5. Sloboda izražavanja. Građani imaju pravo da iznose svoja mišljenja o široko definisanim političkim pitanjima, bez opasnosti da budu strogo kažnjeni, što uključuje i kritiku funkcionera vlade, režima, društveno-ekonomskog uređenja i vladajuće ideologije; 6. Alternativne informacije. Građani imaju pravo da zahtevaju alternativne izvore informacija. Osim toga, alternativni izvori informacija postoje i zaštićeni su zakonom; 7. Autonomija udruživanja. Da bi ostvarili svoja raznovrsna prava, uključujući i ona navedena gore, građani imaju i pravo da stvaraju relativno nezavisna udruženja ili organizacije, uključujući nezavisne političke stranke i interesne grupe“.⁶³ Kasnije dodaje, da bi se državama upravljalo demokratski, prvo vojska i policija moraju biti podvrgnute civilnoj kontroli, i drugo, civili koji ih kontrolišu moraju i sami biti podvrgnuti demokratskom procesu.⁶⁴ U knjizi *O demokratiji (On Democracy)*,⁶⁵ po Dalu, „demokratija omogućuje: 1. djelotvornu participaciju 2. Jednakost u glasovanju 3. Stjecanje obaviještenog razumijevanja 4. Provedbu konačne kontrole nad dnevnim redom 5. Obuhvaćenost punoljetnih osoba“. Kako sam Dal ističe,

61 Vučina Vasović, Vasović Vučina (1999), *Dalova poliarhično-demokratska gramatika*, predgovor knjige *Demokratija i njeni kritičari*, CID, Podgorica, str. 39-40.

62 Dalove kriterijume koriste Lajphart u *Modelima demokratije*, Phillippe C. Schmitter and Terry Lynn Karl, *What Democracy is... and is not*, Journal of Democracy, Summer, 1991, iz *Dileme pluralističke demokratije*; Andreas Schedler, *Elections Without Democracy, The Meny of Manipulation*, Journal of Democracy, Vol. 13. Novembar, 2. april, 2002; Russel J. Dalton, Susan E. Scarrow i Bruce E. Cain, *Advanced Democracies and The New Politics* (Journal of Democracy, 15:1 (2004) 124-128) Russel J. Dalton, Susan E. Scarrow i Bruce E. Cain; Oštrija kritika Dala dolazi od William H. Riker, *Liberalism against Populism, A confrontatin Between the Theory of Democracy and the Theory of Social Choice*, 1982.

63 Robert Dal, *Demokratija i njeni kritičari*, str. 308.

64 Robert Dal, *isto*, str. 392.

65 Robert Dal, (1998), *On Democracy*, Yale University Press, New Haven/ London, str. 37-38; Knjiga je prevedena u Zagrebu pod naslovom *O demokratiji* u izdanju Političke kulture, 2000. str. 44.

ovi postulati karakterišu aktuelna i ne samo nominalna prava, institucije i procese. Oni mogu poslužiti kao kriterijumi za određivanje u kojim zemljama postoji poliarhija.⁶⁶ Dal empirijskom modelu daje ime poliarhija. Razvojem i usložnjavanjem modernih društava dolazi do veće raznovrsnosti političkog tela i intenziviranja neslaganja i konflikata, što dovodi do razvoja novih političkih institucija. Zbog svega toga se moderna predstavnička demokratija razlikuje od drugih političkih sistema. Poliarhija je istorijski ishod napora za demokratizaciju i liberalizaciju političkih institucija nacionalnih država; kao poseban tip političkog poretka i režima; „kao sistem političke kontrole (koji je zastupao Šumpeter) u kojoj su najviši funkcioneri u upravljanju režimom motivisani da prilagode svoje ponašanje kako bi dobili na izborima u političkom sistemu sa ostalim kandidatima, partijama i grupama; sistem političkih prava; kao izbor političkih institucija potrebnih demokratskom procesu u širim relacijama moderne države“. Jedan od najznačajnijih uslova poliarhije je široki socijalni pluralizam.⁶⁷ Kako ističe Vučina Vasović, Dal kritikuje Medisonov model demokratije, „smatrajući da su kočnice i ograničenja vlasti, pre svega, u socijalnoj strukturi, a ne u ustavnoj organizaciji vlasti“.⁶⁸ Dal neretko koristi izraze demokratije i poliarhije kao sinonime, zbog čega će Plamenac reći da ne vidi dublji smisao Dalovog razlikovanja demokratije i poliarhije. Dal naglašava razliku između šireg socijalnog pluralizma na kojem počiva poliarhija i subkulturnog (etničkog, verskog, rasnog, jezičkog, religijskog) pluralizma koji će biti osnova konsocijativne demokratije. Dal je smatrao da postoje tri moguća puta demokratizacije, odnosno puta u poliarhiju, kako bi se on izrazio i to: 1. Liberalizacija prethodi inkluzivnosti, 2. Inkluzivnost prethodi liberalizaciji i 3. Zatvorena hegemonija se naglo transformiše u poliarhiju, iznenadnim uvođenjem opšteg prava glasa i prava na političko takmičenje. Po njemu, „verovatno najuobičajeniji sled za starije i postojanije poliarhije bila je neka vrsta aproksimacije prvog puta“, odnosno, „takmičarska politika prethodila je širenju participacije“.⁶⁹ Sa Dalom se slaže i Hantington kada piše: „Istorijsko iskustvo pokazuje da se demokratizacija lakše odvija ako se konkurencija razvije pre participacije“.⁷⁰

Za Arenda Lajpharta, demokratija nije sistem vladavine koji u celosti obuhvata sve demokratske ideale, ali im se u razumnoj meri približava.⁷¹ Demokratija je vladavina „čije su akcije uvek bile u savršenoj korespondenciji sa preferencama svih njenih

66 Robert Dal, *Demokratija i njeni kritičari*, str. 308.

67 Robert Dal: „Društveni i organizacioni pluralizam – postojanje znatnog broja društvenih grupa koje su relativno nezavisne jedna od druge i od same vladajuće strukture“, isto, str. 306.

68 Vučina Vasović, isto, str. 38. Sličan komentar ima i Russel Dalton: „Robert Dal (1971) je preformulisao medisonianske principe po kojima je postojanje mnogih konkurentnih političkih grupa, sa članstvom koje se preklapa i ukršta, i prestrojavanje političkih grupacija suštinska karakteristika pluralističke demokratije. U nekim slučajevima ovo preplitanje može biti pozitivna odlika politike građana (građanske politike)“, *Citizen Politics, Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, str. 25.

69 Robert Dal, (1997), *Poliarhija*, „Filip Višnjić“, Beograd, str. 43-46.

70 Hantington, *Treći talas*, str. 93.

71 Arend Lajphart, *Demokratija u pluralnim društvima*, str. 12.

građana“.⁷² Za Lajpharta, kako ističe Vučina Vasović, demokratija „mora biti sposobna da rešava probleme, tenzije i sukobe i mora biti otvorena za mirne promene ili dinamičnu stabilnost“.⁷³ Obzirom da pluralna društva po samoj svojoj strukturi sadrže duboke socijalne podele i političke razlike koji mogu biti osnova za nestabilnost, veoma je važna politička stabilnost. Vučina Vasović, u interpretaciji Lajpharta, ističe kako „stabilan poredak sadrži četiri osobine: održavanje sistema, (system maintance), civilni poredak (order), legitimnost i efektivnost“.⁷⁴ Za stabilan poredak karakteristično je da ima visoku verovatnoću da ostane demokratski i da ima nizak nivo stvarnog i potencijalnog građanskog nasilja (civil violence). Gotovo da prevladava stanovište da socijalna homogenost i politički konsenzus doprinose stabilnosti demokratije.⁷⁵ Lajphart nastoji modifikovati ovu tvrdnju konsocijacijskom demokratijom (u Demokratija u pluralnim društvima), odnosno, konsensualnom demokratijom (u Modelima demokratije), kada piše „možda i jest teško, ali nije nemoguće postići i održati stabilnu demokratsku vlast u pluralnom društvu“.⁷⁶ Rascepi (cleavages) i podele u društvu mogu biti višestruki: religijski, ideološki, jezički, religiozni, kulturni, rasni ili etnički. Za uspešno funkcionisanje pluralističkog društva nužne su pretpostavke pravila igre („rules of the game“) i konsenzusa, odnosno da demokratija postane jedina igra u gradu („the only game in town“). Lajphartova konsocijaciona demokratija pretpostavlja segmentirane rascepe sa mogućnošću da političke partije jasno i posebno reprezentuju sve segmente i kooperaciju i sporazume između različitih segmentiranih elita. On je ovaj svoj model izveo na osnovu „studije slučaja“ Holandije, preko Švajcarske, Austrije i Belgije, upoređujući ga sa većinskim (vestminsterskim) modelom demokratije.⁷⁷ Inspirisan Lajphartom, Vučina Vasović s pravom ističe kako je „ključno pitanje da li taj apriorni ili da ga nazovemo bazični konsenzus o potrebi postojanja i očuvanja zajednice postoji ili ne“ i „ako postoji onaj sloj konsenzusa koji je fundamentalan ili primaran, onda se on ne može meriti i određivati“.⁷⁸

72 Prema Vučini Vasoviću, (2003), *Lajphartova konsocijaciona demokratija*, predgovor knjige, *Modeli demokratije*, Arenda Lajpharta, CID, Podgorica, str. 20.

73 Vučina Vasović, isto, str. 20.

74 Vučina Vasović, isto, str. 22.

75 Arend Lajphart: „Homogenost društva i politički konsenzus bili bi uvjet za stabilnu demokraciju i učinitelji koji do nje dokazano vode. I obrnuto, drži se da su duboke podele društva i politička razmišljanja unutar pluralnih društva razlogom nestabilnosti i slomova u demokracijama“, *Demokratija u pluralnim društvima*, str. 9.

76 Arend Lajphart, isto, str. 9.

77 Konsenzus ili konsocijacioni model demokratije, rezimirano prema Vučini Vasoviću, sadrži sledeće elemente: 1. podela izvršne vlast u širim koalicionim kabinetima, 2. egzekutivno-legislativna ravnoteža vlasti u kojoj nema ostavke vlade, 3. multipartijski sistem, 4. proporcionalna reprezentacija, 5. interesnogrupni korporativizam, 6. federalna i decentralizovana država, 7. jaki bikameralizam, 8. ustavna rigidnost, 9. sudska kontrola, 10. nezavisnost centralne banke. (Vučina Vasović, isto, str. 33).

78 Vučina Vasović, isto, str. 37.

NEDEMOKRATSKI OBLICI I KRITIKE DEMOKRATIJE

Jedna vrsta distinkcija i razlikovanja demokratije od drugih političkih oblika jeste upoređivanje sa nedemokratskim režimima, što čini Sartori. Drugi način je da se ukaže na njene kritike i protivnike, što čini Dal. Nedemokratski oblici političkih režima su apsolutizam, autoritarizam, totalitarizam, diktatura i autokratija. *Apsolutizam* znači koncentrisanje apsolutne vlasti u rukama jednog vlastodršca čija je vlast neograničena i on je iznad zakona. *Autoritarizam* potiče od autoriteta. To je prihvatanje i poštovanje vlasti. Autoritarizam i totalitarizam su reči koje potiču iz vremena fašizma i komunizma. *Totalitarizam* potiče od „totaliteta“ što obuhvata i prekriva sve. On ima pet karakteristika: službena ideologija, masovna partija koju kontroliše oligarhija na čelu sa vođom – firerom, monopol nad medijima, teroristički sistem (tajne) policije i monopol države u ekonomiji. Diktatura je, kako ističe Sartori, „forma države i struktura vlasti koja je neograničena (apsolutna) i diskreciona (arbitrerna)“, i dodaje, „diktatorska država je neustavna država, država u kojoj diktator krši ustav koji mu omogućava svašta“. ⁷⁹ *Autokratija* je samopostavljanje, odnosno, kada se neko sam proglasi za vođu ili to postaje nasleđstvom. Nasuprot tome, ističe Sartori, demokratski princip podrazumeva da niko ne može sam da uzme vlast, da niko ne može da se proglasi šefom i da niko ne može da nasledi vlast. ⁸⁰

Robert Dal u kritičare ili protivnike demokratije navodi anarhizam i starateljstvo. Anarhisti smatraju da je moguće zamisliti društvo bez države (*an-archos* – bez vladara). Obzirom da je država po svojoj prirodi prinudna, ona je i nepoželjna. Dal naglašava razliku između dva stava koji se često mešaju. Jedan je anarhistički i glasi – da li je racionalno i razumno pristati na državu i načelo građanske neposlušnosti ili načelnog odbijanja poštovanja zakona, koje se ogleda u pitanju – ako pristanem na državu, moram li uvek da je poslušam. ⁸¹ *Anarhizam* počiva na četiri pretpostavke: Prvo, niko nije obavezan da podrži i poštuje lošu državu; drugo, prinuda je karakteristična za sve države; treće, prinuda je po svojoj suštini rđava; i četvrto, društvo bez države je praktično ostvariva alternativa društvu sa državom. ⁸² Anarhisti se protive svim oblicima hijerarhije i prinude, ne samo u državi već i u svakoj vrsti asocijacije. Na osnovu navedenih pretpostavki sledi pet zaključaka. Prvo, pošto su države nužno prinudne, sve države su nužno i loše; drugo, pošto su sve države nužno loše, niko nema obavezu da poslušati ili podrži bilo koju državu; treće, pošto su sve države loše, pošto niko nema obavezu da sluša ili podrži bilo koju državu i pošto je društvo bez države praktično ostvarljiva alternativa, sve države treba ukiniti; četvrto, demokratska država još uvek je država i još uvek prinudna sila, pa je kao takva još uvek i loša; i peto, pošto bi zahtev za jednoglasnošću sprečio prinudu, one asocijacije u kojima se odluke donose na taj način mogle bi biti opravdane, ali takva asocijacija ne bi bila država. Anarhistička kritika nas podseća da je u praksi teško i gotovo nemoguće u vladanju

79 Đovani Sartori, *Demokratija – šta je to?*, str. 174.

80 Đovani Sartori, *isto*, str. 175.

81 Robert Dal, *Demokratija i njeni kritičari*, str. 98.

82 Robert Dal, *isto*, str. 99-102.

obezbediti pristanak svih. U kritici anarhizma, Dal navodi sledeća dva jaka argumenta. Prvo, u odsustvu države verovatno će i dalje postojati krajnje nepoželjni oblici prinude („prirodno stanje“), i drugo, u jednom društvu bez države, moguće je da pojedini članovi steknu sredstva dovoljna za stvaranje krajnje tlačiteljske države. Zato je bolje pokušati stvaranje zadovoljavajuće države nego pokušati da se živi u društvu bez države.

Jedna od alternativa demokratije je *starateljstvo*, odnosno vladavina „odabranih upravljača“. Ona ima svoje poreklo još u antičkoj Grčkoj i polazi od pretpostavke složenog pojma opšteg dobra,⁸³ a običan narod nije kvalifikovan i dovoljno sposoban da prepozna opšte dobro. Kako ističe Dal: „Suština političke veštine i nauke je, naravno, poznavanje dobrobiti zajednice ili polisa“.⁸⁴ Nešto drugačiji pristup ima sistem zasnovan na zaslugama – *meritokratija*. Reč je o političkoj kompetentnosti koja podrazumeva znanje i moralnu sposobnost, odnosno, znači da vladavinu treba prepustiti kvalifikovanoj manjini s obzirom na njihovo superiorno znanje i vrlinu. Međutim, odraslim i zrelim ljudima – građanima, na kojima počiva demokratija, nisu potrebni ni staratelji ni paternalisti. Kako nas podseća Vojislav Stanovčić, obzirom da „svako društvo ima snage koje naginju autoritarizmu i ideologije koje takve zahteve racionalizuju“,⁸⁵ na nama je da umemo da ih prepoznamo i da im se na valjan način suprostavimo, odnosno, pružimo otpor. To je upravo ono što, kako smatra Leo Štraus, u XX veku nismo umeli.

PREDNOSTI DEMOKRATIJE U ODNOSU NA DRUGE VRSTE POLITIČKIH REŽIMA

Dal, u svojoj knjizi *On Democracy*, između ostalog, navodi desetak razloga zbog kojih je demokratija u prednosti u odnosu na nedemokratske alternative. Prvo, demokratija pomaže da se vlada zaštiti od autokrata.⁸⁶ To je, po njemu, jedan od ključnih problema u politici – zaštita od megalomanije, paranoje, sebičnosti i svega onoga čime se autokrate služe, uključujući i ideologije, nacionalizam i drugo, sa ciljem da služe njihovim sopstvenim ciljevima. Cena despotske vladavine može da bude jako skupa sa nasiljem, ratom i opštim žrtvama. U vreme Staljinove vladavine (1929-1953), na primer, dvadeset miliona ljudi je ubijeno iz političkih razloga (1932-1933). Za vreme Hitlerove vladavine u nacističkoj Nemačkoj (1933-1945) na desetine miliona ljudi izgubilo je život u vreme drugog svetskog rata. Hitler je lično odgovoran za smrt šest miliona Jevreja u koncentracionim logorima, ali i Roma, homoseksualaca i članova ostalih grupa koje je hteo da uništi (istrebi). Pol Pot, vođa Crvenih Kmera je pobio četvrtinu stanovništva Kambodže (*self-inflicted genocide*). On je imao strah od obrazovanih. Kako ističe Dal, ni istorija „narodne vlasti“ nije bez ozbiljnih nedostataka, naročito prema ljudima izvan njihovih granica, kao što je to bilo u kolonijama. Per Ahlmark navodi: „U periodu od 1900. do 1987. godine

83 *Res publica*, stvar svih, javno dobro, *public good*, opšti interes, zajedničko dobro, *commonweal*, *common wealth*, dobro i dobrobit svih, vidi, Sartori, isto, str. 188, i Dal, str. 114.

84 Robert Dal, isto, str. 115.

85 Vojislav Stanovčić, *Vlast i sloboda*, str. 147.

86 Robert Dal, *On Democracy*, str. 46.

poginulo je oko 170 miliona ljudi zbog političkih razloga, ne računajući ratove. Države totalitarnog režima pogubile su još 138 miliona ljudi. Autoritarne države su ubile 28 miliona. Demokratske države su ubile oko dva miliona ljudi, pre svega bombardovanjem civilnih meta. Bez obzira koliko su kontroverzni primeri demokratskih ekscesa, oni ne menjaju kompletnu sliku. Većinu ovih krvoprolića izazvalo je marksističko-lenjinističko spajanje apsolutne ideologije i apsolutne moći. Parafraza izreke Lorda Aktona glasi: „Moć ubija, a apsolutna moć ubija apsolutno“.⁸⁷

Drugo, demokratija garantuje građanima brojna osnovna ljudska prava koja nedemokratski režimi ne priznaju ili ne poštuju. Nije dovoljno samo da se ljudska prava upišu u ustavu ili drugom kodeksu, već da se garantuju i u praksi.

Treće, demokratija pruža građanima širi spektar lične slobode od drugih režima.

Četvrto, demokratija pomaže ljudima da zaštite svoje interese.

Peto, samo demokratska vlada može pružiti maksimalne mogućnosti pojedincima da praktikuju slobodu samoodređenja (autonomiju), da žive prema zakonima koje su sami izabrali. Šesto, samo demokratska vlada može pružiti maksimalne mogućnosti za moralnu odgovornost.

Sedmo, demokratija podstiče humani razvoj potpunije od bilo koje alternative.

Osmo, samo demokratska vladavina može postići relativno visok stepen političke jednakosti.

Deveto, savremene predstavničke demokratije ne vode ratove jedne sa drugima. To ima posledice po međunarodne odnose. Profesor R. DŽ. Ramel sa Havajskog univerziteta istraživao je 353 protagonista sukoba, između 1816. i 1991, u kojima su učestvovala demokratije i diktature. Demokratije su se borile protiv nedemokratija u 155 slučajeva. Diktature su se borile protiv diktatura u 198 slučajeva; nije pronašao primere ratova između demokratija.⁸⁸ Dal navodi da od 34 međunarodna rata između 1945. i 1989. nijedan nije bio između demokratskih zemalja.⁸⁹ Demokratske zemlje se bore protiv nedemokratskih zemalja, kao što je to bilo u Prvom i Drugom svetskom ratu, ali nekada pomažu i nedemokratske režime i diktatore na vlasti (Latinska Amerika). Razloge zbog kojih demokratske zemlje ne ratuju međusobno, Dal vidi u visokom stepenu međunarodne trgovine među demokratskim zemljama, što ih navodi da saraduju pre nego da ratuju. Ali „demokratski građani i lideri uče umetnost kompromisa“, zbog čega „demokratskiji svet obećava i mirniji svet“.⁹⁰

Deseto, zemlje sa demokratskim vladama teže da budu ekonomski prosperitetnije od nedemokratskih vlada. Kada smo govorili o uslovima za demokratiju, istakli smo i ekonomske razloge i naveli da se ekonomski razvoj dešava i u nedemokratskim zemljama, ali utemeljen na prirodnim resursima kao što je nafta (Saudijska Arabija). Ovde je reč o sistemskim pretpostavkama. Što je slobodnije tržište i slabija regulativa države, radnici

87 Per Ahlmark je bivši zamenik premijera Švedske, *Danas*, 16. januar 2001.

88 Prema, Per Ahlmark, isto.

89 Robert Dal, isto, str. 57.

90 Robert Dal, isto, str. 58.

se mogu lakše kretati iz jednog mesta u drugo u potrazi za (boljim) poslom, vlasnici privatnih firmi se mogu takmičiti u plasiranju i prodaji svoje robe i usluga, a potrošači mogu imati izbor između različitih vrsta roba i različitih cena. Kako kaže Dal, „na kraju XX veka, iako nisu sve zemlje sa tržišnom ekonomijom demokratske, sve demokratske zemlje su imale tržišnu ekonomiju“.⁹¹ Tržišna ekonomija nudi bolje mogućnosti za ekonomski prosperitet, Dal navodi i ostale ekonomske prednosti demokratije. U demokratskim zemljama bolje je obrazovanje, a obrazovanija radna snaga sklonija je inovacijama i ekonomskom rastu. Vladavina prava, nezavisno sudstvo i sigurnija vlasnička prava i ugovori stvaraju bolje pretpostavke za ekonomske aranžmane. Takođe, moderna ekonomija zavisi od komunikacija, a među demokratskim zemljama prepreke u komunikaciji su manje. Razmena informacija, vrednosti i roba je lakša i manje opasna nego razmena sa nedemokratskim zemljama. Generalno, savremene demokratske zemlje obezbeđuju bolji ambijent za tržišnu ekonomiju i ekonomski rast od nedemokratskih. Dal podseća kako tržišna ekonomija proizvodi i ekonomsku nejednakost što se, po njemu, može odraziti na političku jednakost u demokratskim državama. O međuodnosu demokratije i ekonomskog prosperiteta slikovito govori izjava Dankana Rustova: „Skoro sve bogate zemlje su demokratske i skoro sve demokratske zemlje su bogate“.⁹²

Osim ovih razloga na koje ukazuje Dal, Hantington navodi kako demokratske vlade daleko manje koriste nasilje protiv svojih građana nego autoritarne, kao i da su demokratski sistemi mnogo otporniji na revolucionarne promene nego autoritarni.⁹³ Osim toga, u nedemokratskim zemljama lideri završavaju tragično. Amartia Sen, dobitnica Nobelove nagrade za ekonomiju, empirijski je dokazala da se u zemljama u kojima vlada demokratija nikada nije dogodilo masovno gladovanje koje je izazvalo masovnu smrt.⁹⁴

Po Dalu, „Demokratija ne može jamčiti da će njezini građani biti sretni, bogati, zdravi, pametni i da će živjeti u miru i pravdi. Te ciljeve ne može ostvariti nijedna, pa ni demokratska vlast. Štoviše, u praksi demokratija nije nikada u potpunosti ostvarila svoje ideale. Poput svih prijašnjih nastojanja da se ostvari demokratska vlast, moderne demokracije također pate od mnoštva nedostataka“.⁹⁵

Prednosti koje demokratija pruža čine je poželjnijom od njenih alternativa. Sa svim njenim prednostima, ona je neuporedivo bolja od nedemokratskih političkih oblika. Jedna od značajnih potvrda njene opšteprihvaćenosti jeste i činjenica da danas pojedinci, grupe, organizacije i države nastoje da se predstave što demokratskijim.

91 Robert Dal, isto, str. 58-59.

92 Prema, Samuel Hantington, *Treći talas, demokratizacija na izmaku dvadesetog veka*, str. 36.

93 Samuel Hantington, isto, str. 31.

94 Per Ahlamark: „Za vreme gladi u Bengalu 1943. dva do tri miliona ljudi je umrlo od gladi. Od kada je Indija stekla nezavisnost 1947, sa višepartijskim demokratskim sistemom zemlja nikada nije iskusila takvu katastrofu. Bilo je neuhranjenosti, loše ishrane, oskudica u hrani, slabih žetvi, ali nije bilo gladi. Ovo treba uporediti sa činjenicom da se Maov veliki skok napred dogodio između 1958. i 1961. kada je 30 miliona Kineza umrlo od gladi. To je deset puta više od broja Indijaca koji su umrli od gladi u britanskoj Indiji pre manje od dvadeset godina“ (Per Ahlamark, isto).

95 Robert Dal, *On Democracy*, str. 60, ili *O demokratiji*, str. 65.

LITERATURA

- Arow J. Kenneth (1951/1963), *Social Choice and Individual Values*, Second Edition, Yale University Press, New Haven & London
- Dal Robert, (1997), *Poliarbija*, „Filip Višnjić“, Beograd
- Dal Robert, (1999), *Demokratija i njeni kritičari*, CID Podgorica
- Dal Robert, (1998), *On Democracy*, (Yale University Press, New Haven/ London
- Dal Robert, (2000), *O demokraciji*, Politička kultura, Zagreb
- Dalton Russel J., (2002) *Citizen Politics, Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies* (Third edition), Chatham House Publishers, Seven bridges press, llc, New York, London
- Dalton Russel J., Susan E. Scarrow i Bruce E. Cain, (2004), *Advanced Democracies and The New Politics* (Journal of Democracy, 15:1 (2004) 124-128)
- Fridrih Karl Joakim, (1996), *Konstitucionalizam, ograničavanje i kontrola vlasti*, CID, Podgorica
- Gidens Entoni, (1988), *Posledice modernosti*, Beograd: Filip Višnjić
- Huntington Samuel P., (2004), *Treći talas, demokratizacija na izmaku dvadesetog veka*, Politička kultura - Zagreb i CID – Podgorica
- Konstan Bendžamin (1989), *The Liberty of the Ancients compared with that of the Modern*, u *Political Writings* (ed. B. Fontana), Cambridge: Cambridge University Press, ili, *O slobodi starih u poređenju sa slobodom modernih naroda*, Republika br. 262/ 2001
- Konstan Bendžamin (2000), *Politički principi i drugi spisi*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Lajphard Arendt, (2003), *Modeli demokratije*, Službeni list SiCG, Beograd i CID Podgorica
- Lajphard Arendt, (1992), *Demokracija u pluralnim društvima*, Globus, Nakladni zavod, Školska knjiga, Zagreb
- Linz Juan J., (1994), *Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?*, u *The Failure of Presidential Democracy*, Linz Huan J., Arturo Valenzuela, Ed.(1994), (Volume 1), The John Hopkins University Press, Baltimore and London
- Linz Juan J, Alfred Stepan, (1998), *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, „Filip Višnjić“, Beograd
- Locke John, (1978), *Dve rasprave o vladi*, NIP Mladost, Beograd, knjiga 1. i 2.
- Mil John Stjuart, (1989), *Razmatranja o predstavničkoj vladi*, u: *Izabrani politički spisi* (drugi svezak), Informator, Zagreb, FPN
- Orlović Slaviša, (2007), *Različita shvatanja slobode u savremenoj političkoj teoriji*, (str. 111-136), Godišnjak Fakulteta političkih nauka, Univerzitet u Beogradu - Fakultet političkih nauka
- Plamenac John, (1978), *Democracy and Illusion (An examination of certain aspects of modern democratic theory)*, Longman London and New York
- Riker William H., (1982), *Liberalism against Populism, A confrontation Between the Theory of Democracy and the Theory of Social Choice*, San Francisco: W. H. Freeman,
- Ruso Žan Žak, (1993), *Društveni ugovor*, Filip Višnjić, Beograd
- Sartori Đovani, (2001), *Demokratija – šta je to?*, CID Podgorica
- SchmittePhillippe C. r and Terry Lynn Karl, (1991), *What Democracy is... and is not*, Journal of Democracy, Summer, 1991

- Schedler Andreas, (2002), *The Meny of Manipulation*, Journal of Democracy, Vol. 13. Novembar, 2. april, 2002; 36-49
- Sodaro Michael J., (2004), *Comparative Politics, A Global Introduction*, McGraw-Hill, New York
- Sorensen George, (1998), *Democracy and Democratization, Process and prospects in a Changing World*, Westview Press, A Member of Perseus Books, L. L. C.
- Stanovčić Vojislav, (2003), *Vlast i sloboda*, Udruženje za političke nauke i Čigoja štampa, Beograd
- Stanovčić Vojislav, (1999), *Političke ideje i religija I i II*, Čigoja štampa, Beograd
- Šumpeter Jozef, (1998), *Kapitalizam, socijalizam i demokratija*, Plato, Beograd
- Vasović Vučina (1999), *Dalova poliarhično-demokratska gramatika*, predgovor knjige *Demokratija i njeni kritičari*, CID, Podgorica
- Vasović Vučina (2003), *Lajphartova konsociaciona demokratija*, predgovor knjige, *Modeli demokratije*, CID, Podgorica
- Vasović Vučina, (2004), *Legitimnost, država i civilno društvo, u: Između autoritarizma i demokratije (Srbija, Crna Gora, Hrvatska), knjiga II, Civilno društvo i politička kultura*, CEDET, Beograd

Slaviša Orlović

CLASSIC AND CONTEMPORARY UNDERSTANDINGS OF DEMOCRACY

Abstract

This article considers classic and contemporary understandings of democracy, place and role of democracy in relation between man and power, but also a comparison of democracies with non-democratic alternatives, giving the reasons for its advantage over them. Democracy defines how to elect authorities, how to organize and perform governance and how to control and replace authorities by the citizens (people) for the citizens (people). Democracy is a form of governance elected representatives rule therein. That is not the rule of all and per everybody's wish, but the rule of the minority elected by the majority to govern and act in interest of all citizens, or at least majority of them. Democracy tends toward equal participation of all citizens following the "one person-one vote" principle. Democracy needs active citizens and their largest possible inclusion in political (and public) life of the society, but voluntarily, not by force. Basic human rights from John Locke onwards are important for democracy: right to life, body, liberty and property, through freedoms of speech and expression and freedom of press, religious freedoms, freedom of assembly and association, right to equality before the law, right to fair investigation and trial. Democratic theory encompasses the question of what democracy is and what it should be, but it is also important to learn about practical experiences of how to elect and organize authorities and govern in diverse states and societies. Debates on democracy include both, having in mind social context

and institutional framework. Democracy is one of the most optimal and most thorough forms of organizing political community at least for now and by now. In comparison with relatively homogenous population of citizens in poleis, city-states, united by common affection for their city, language, myths, gods – the structure of modern societies is more diverse: from local and regional loyalties, through ethnical and racial identities, religious, ideological and other differences, social statuses to system of values and lifestyles. With introduction of the political representation principle, neither the size of a country not the number of its inhabitants were obstacles anymore. Thus democracy became possible also for large states with large territory. Today's democracy is the national state democracy. Establishment of principles of political representation is most directly linked to the institution of parliament, i. e. elected peoples' representatives, as well as political parties that prepare and conduct that selection. The essence of democracy lays in participation and competition during election of political representatives, but also in their accountability before voters who elected them. Having in mind these notes, the issue of democracy in this context will be dealt with in correlation of competition, conflict and consensus. The advantages offered by the democracy make it more desirable than its alternatives. With all its advantages, it is incomparably better than non-democratic political forms. Among significant proofs of its general acceptance is the fact that individuals, groups, organizations and states today attempt to present them as much democratic as possible.

Key words: democracy, elections, representation, human rights, rule of law